

ІСТОРІЯ

народного
господарства
та
економічної
думки

УКРАЇНИ

ВИПУСК

49

2016

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ»

ІСТОРІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

Збірник
наукових праць

Засновано в 1965 р.

Випуск
49

Київ – 2016

Історія народного господарства та економічної думки України: зб. наук. праць. – Вип. 49 / Гол. ред. докт. екон. наук В.В. Небрат. – Київ : ДУ «Ін-т економіки та прогнозування НАН України», 2016. – 434 с.

49-й випуск збірника наукових праць «Історія народного господарства та економічної думки України», підготовлений колективом відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», представляє результати актуальних наукових досліджень у галузі економічної історії та історії економічної думки. Особливістю цього річного випуску є публікація тематичної підбірки матеріалів до 80-річчя від створення Інституту економіки АН УРСР та розділу, присвяченого проблемам сучасної історії суспільних трансформацій. Низка статей розкриває внесок у розвиток економічної науки видатних українців – І.Франка, М.Василенка, К.Воблого, П.Лященка, Вс.Голубничого та С.Злупка.

49-й випуск збірника наукових праць «История народного хозяйства и экономической мысли Украины», подготовленный отделом экономической истории ГУ «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины», представляет результаты актуальных научных исследований в сфере экономической истории и истории экономической мысли. Особенностью нынешнего выпуска является публикация тематической подборки материалов к 80-летию создания Института экономики АН УССР и раздела, посвященного проблемам новейшей истории общественных трансформаций. Ряд статей раскрывает вклад в развитие экономической науки выдающихся украинцев – И.Франко, Н.Василенко, К.Воблого, П.Лященко, Вс.Голубничого и С.Злупко.

49th issue of collection of scientific works «History of national economy and economic thought of Ukraine», compiled by department of economic history of SO «Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences», represents the results of current researches in the field of economic history and the history of economic thought. The feature of this year's issue is publication thematic collection of the materials to the 80th anniversary of the creation of the Institute of Economics of the USSR and the chapter on the problems of the modern history of social transformation. A series of articles reveals contribution to development of economics famous Ukrainians – I.Franko, M.Vasilenko, K.Vobliy, P.Liashchenko, Vs.Holubnychiy and S.Zlupko.

Головний редактор НЕБРАТ В.В. (д.е.н., зав. відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»)

Заступник головного редактора СУПРУН Н.А. (д.е.н., проф.)

Редакційна колегія :

Благих І.О. (д.е.н., проф., РФ), Грушевський Д.В. (к.е.н., доц., РФ), Єлісєєва Л.В. (к.е.н., доц.), Леоненко П.М. (д.е.н., проф.), Маслов А.О. (д.е.н.), Попова О.Л. (д.е.н., проф.), Уперенко М.О. (д.е.н., проф.), Фещенко В.М. (д.е.н., проф.), Горін Н.О. (к.е.н., відповідальний секретар збірника).

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України (свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13980 – 2953Р від 27.03.2008). Наказом Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2016 р. (№ 820) збірник наукових праць «Історія народного господарства та економічної думки України» включено до «Переліку наукових фахових видань України».

Затверджено до друку постановою (протокол № 3 від 11 листопада 2016 р.) редакційної колегії, затвердженої Вченою радою ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (постанова № 94 від 7 грудня 2015 р.).

Усі права захищені. Передрук і переклади дозволяються лише зі згоди автора та редакції. Позиція редакції не обов'язково збігається з думкою автора. Редакція не несе відповідальності за змістові помилки, яких він припустився.

Адреса редакційної колегії: 01011, Київ–11, вул. Панаса Мирного, 26
Телефон 280–84–07

ISSN 0320-4421 © ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2016

ЗМІСТ

З історії наукових установ

До 80-річчя від створення Інституту економіки АН УРСР

Небрат В.В. Історико-економічні дослідження в Інституті економіки АН УРСР.....	9
Чистякова С.В. Розвиток науково-практичних основ економіко-математичного моделювання.....	27

Історія економіки

Вербова О.С. Українське жіноцтво в національній кооперації міжвоєнного часу.....	47
Горін Н.О. Нормативно-правова регламентація підприємництва на українських теренах в XI–XVI ст.....	64
Борисов М.Ю. Актуальні риси Столипінської аграрної реформи.....	79
Логінов М.М. Перша світова війна як спосіб розв'язання економічних суперечностей.....	93
Боднарчук Т.Л. Державна підтримка розвитку інфраструктури підприємництва в Україні (XIX – початок XX ст.).....	112
Дідківська Л.В. Кооперативні форми господарювання в Україні у період НЕПу.....	135
Щербак А.В. Чумацтво і кооперація в Україні: досвід минулого та сучасність.....	154

Новітня історія суспільних трансформацій

Снігова О.Ю. Історико-економічна ґенеза структурних диспропорцій економіки старопромислових регіонів України.....	164
Корніяк О.В. Фондовий ринок як чинник розвитку великого бізнесу в Україні (90-ті роки XX – початок XXI ст.).....	174
Щегель С.М. Стратегічні напрями розвитку бізнес-середовища в контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.....	187
Шаповал Ю.І. Зміна економічної моделі Китаю: висновки для України.....	206

Історія економічної думки

Супрун Н.А., Клішова О.В. Теорія розвитку економічних систем Всеволода Голубничого.....	221
Лопух К.В. Адам Сміт про причини нерівності в суспільстві.....	239
Голубка С.М., Голубка Д.С. Інноваційні екогемологічні та регіоналістичні дослідження професора Степана Злупка.....	250
Курбет О.П. Представники Київської політекономічної школи про створення інституційних умов становлення та розвитку промислового підприємництва.....	275
Небрат А.М. Теоретичні основи антикризового управління на підприємстві.....	289
Омельченко К.Ю. Еволюція теоретичних підходів до визначення прибутку підприємства.....	309

Видатні постаті

Небрат В.В. Життєвий шлях та наукова спадщина П.І. Лященка (До 140-річчя від дня народження).....	328
Фещенко В.М., Тимочко Н.О. Соціально-економічні дослідження Івана Франка: сучасний погляд.....	343
Лавриненко В.М. Теоретичні та прикладні проблеми розвитку вітчизняної економічної науки в науковій спадщині академіка К.Г. Воблого (До 140-ї річниці від дня народження).....	368
Гордіца К.А. Правові умови економічної діяльності в дослідженнях М.П. Василенка.....	381
Шелудько Н.М. Наставник банкірів (До 80-річного ювілею Михайла Івановича Савлука).....	400

Додатки

Довідка про збірник	410
Редакційна колегія збірника	411
Автори статей збірника	412
Анотації (рос. мовою)	414
Summaries (англ. мовою)	423

Транслітерований список джерел

1. Kramarenko G.O. Finansovyj menedzhment : pidruchnyk / G.O. Kramarenko, O.Je. Chorna. – Kyi'v : Centr navchal'noi' literatury, 2006. – S. 142–149. [in Ukrainian]
2. Maslennikov V.N. Pribyl' i ee raspredelenie na predpriyatijah bytovogo obsluzhivaniya i mestnoj promyshlennosti / V.N. Maslennikov, S.B. Hejfec. – M. : Finansy, 1973. – 144 s. [in Russian]
3. Men T. Bogatstvo Anglii vo vneshnej torgovle. «Merkantilizm» / T. Men. – M. : Socjkgiz, 1995. – 166 s. [in Russian]
4. Subbotovych Ju.L. Prybutok – reguljator gospodars'koj' dijalnosti pidpryjemnyč'kyh struktur / Ju.L. Subbotovych // Finansy Ukraïny. – 2001. – № 12. – S. 81–84. [in Ukrainian]
5. Smit A. Issledovanija o prirode i prichine bogatstva naroda / Smit A. – M. : «Rik», 1962. – S. 46–54. [in Russian]
6. Tompson A. Jekonomika firmy / [per. s angl.] ; A. Tompson, Dzh. Formbi. – M. : ZAO Izd-vo BINOM, 1998. – 364 s. [in Russian]
7. Harrod R.K. Teorii jekonomicheskoj dinamiki. Novye vyvody jekonomicheskoj teorii i ih primenenie v jekonomicheskoj politike / R.K. Harrod. – M. : Izd-vo inostr. literat, 1959. – 189 s. [in Russian]
8. Vsemirnaja istorija jekonomicheskoj mysli : ucheb. posobie / Sost. V.M. Cherkovec. – M. : Mysl', 1988. – T.2. – 605 s. [in Russian]
9. Marshal A. Principy politicheskoj aktivnosti / A. Marshal. – M. : Jekonomika, 1992. – 261 s. [in Russian]
10. Marks K. Kapital. Kritika kapitalisticheskoj jekonomii / K. Marks. – M. : Politizdat, 1988. – T.1, kn.1 : Process proizvodstva kapitala. – 891 s. [in Russian]
11. Finansovyj menedzhment : navchal'nyj posibnyk / pid red. Kirejceva G.G. – K. : Centr navchal'noi' literatury, 2004. – S. 154–188. [in Ukrainian]
12. Slav'juk R.A. Finansy pidpryjemstv : navch. posibnyk / R.A. Slav'juk. – K. : CUL, 2002. – S. 34–46. [in Ukrainian]
13. Ekonomichna encyklopedija / golova red. rady Gavrylyshyn B.D. – K. : Nika, 2006. – T.1. – st. 419. [in Ukrainian]

Одержано 4.08.2016 р.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ

УДК 330.8

В.В. Небрат

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА НАУКОВА СПАДЩИНА П.І. ЛЯЩЕНКА

До 140-річчя від дня народження

У статті представлено основні етапи життєвого шляху, громадської та наукової діяльності видатного вченого, основоположника історії народного господарства П.І.Лященко. Наведено деякі факти біографії та теоретичні положення, що дозволяють повному оцінити його наукову спадщину.

Ключові слова: П.І.Лященко, історія народного господарства, історія економічної думки, сільськогосподарська економія, економічна освіта.

Співробітники провідного осередку історико-економічних досліджень – відділу економічної історії ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», а раніше – відділу історії народного господарства Інституту економіки АН УРСР – вже понад шістьдесят років працюють у науковому кабінеті пам'яті П.І.Лященко. Тут знаходиться його особиста бібліотека, яку вчений, помираючи у Москві, заповідав передати у Київ, в Інститут економіки. На стіні – художній портрет вченого, під пильним поглядом якого й ведуться дослідження, зокрема, на основі стародруків та раритетних видань, яким понад сто років і які ретельно збирав, упорядковував і використовував у своїй науковій діяльності сам П.І.Лященко. Деякі з книг мають помітки на полях, зроблені вченим, деякі – присвяту авторів. Монографії, підручники, збірки законодавчих актів, енциклопедичні видання, а також численні історичні документи, статистичні збірники та журнали XIX – початку XX ст. і сьогодні слугують історіографічною та джерельно-фактологічною базою

© В.В. Небрат, 2016

ISSN 0320-4421. Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2016. Вип. 49.

історико-економічних досліджень. Але заслуги П.І.Ляценка перед українською академічною наукою не вичерпуються його щедрим даром. На відзнаку 140-річчя від народження вченого та з нагоди наближення 100-річчя від заснування Української Академії наук пропонуємо звернутися до сторінок життя та творчості Петра Івановича Ляценка – вченого-економіста, доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента АН СРСР, академіка АН УРСР – із позицій сьогодення, оцінюючи масштаб і новаторство його наукової діяльності в історичному контексті.

За офіційними загальновідомими даними народився майбутній академік 10 (22) жовтня 1876 р. у м. Саратові у сім'ї земського службовця з роду чернігівських козаків [31]. Але існують дослідження, що ставлять під сумнів точність дати народження вченого [26]. Офіційний документ «Свідоцтво про народження», що зберігається в особовій справі студента Санкт-Петербурзького університету Петра Івановича Ляценка [15, арк. 15]. У «Свідоцтві» йдеться про те, що в книзі реєстрації Вознесенської церкви міста Саратова в розділі про новонароджених було зроблено відповідний запис за № 135 про те, що майбутній науковець появився на світ 10(22) жовтня 1875 року. Більш детальну інформацію про батька і матір Петра Івановича знаходимо із наступного документа тієї ж справи. Іван Євстафійович Ляченко був надвірним радником і кавалером ордена святого Станіслава 2-го ступеня, імператорської корони і бронзової медалі на Андріївській стрічці в пам'ять Кримської війни 1853–1856 років. Він походив з обер-офіцерської родини, що виводила своє коріння з козаків Конотопського повіту Чернігівської губернії і володіла наділом землі розміром 70 десятин. Після закінченні Конотопського повітового училища Іван Євстафійович працював у Конотопі, Мінську, Чернігові та у Саратові. Там він одружився зі вдовою колезького асесора Каткова – Ганною Миколаївною, з якою мешкав у дерев'яному будинку на кам'яному фундаменті [15, арк. 16].

Дослідники звернули увагу також на походження вченого – у більшості офіційних радянських джерел нічого не зазначалося про українське коріння батька П.І.Ляценка та його предків-козаків [17; 18, с.3]. Але біографічні дані, віднайдені та оприлюднені Є.Г.Сінкевичем [27] не лише поглиблюють та уточню-

ють наші знання про вченого, а й, значною мірою, пояснюють деякі його вчинки, які без того виглядали незрозумілими й немотивованими. Зокрема, той факт, що вчений, мешкаючи в Москві, будучи визнаним корифеєм «загальносоюзної» науки, став співробітником Інституту економіки у Києві, а в подальшому саме йому заповідав свою бібліотеку, особистий та науковий архів, і навіть власні грошові кошти для утримання та поповнення бібліотечних фондів.

Обставини, які змусили науковця вдатися до викривлення та приховування деяких епізодів власної біографії, пов'язані, з одного боку, з його активною життєвою і громадянською позицією, а з іншого, – з загальнополітичною атмосферою ідеологічної нетерпимості в науці та суспільному житті, що сформувалася у 1930-х роках. Участь у студентських акціях і навіть триденний арешт під час навчання в Санкт-Петербурзькому університеті не завадили П.І.Ляценку закінчити з відзнакою фізико-математичний факультет (1899) і економічне відділення юридичного факультету (1900). Як один з кращих студентів, він був скерований для продовження освіти за кордон. З травня 1900 по червень 1901 р. приходиться стажування Петра Івановича в Лейпцігському університеті та Лейпцігському сільськогосподарському інституті під керівництвом відомих у Європі професорів К.Бюхера (політекономія) і Ф.Кірхнера (сільське господарство) [27, с.108]. Зважаючи на те, що П.І.Ляченко займав активну громадянську позицію і гостро реагував на події політичного життя, цілком можливими є його контакти з представниками чисельної групи російських опозиціонерів, які на той час перебували в Лейпцигу та Мюнхені. Аргументом на користь цього припущення є той факт, що після повернення в Росію, працюючи (з 1903 р.) на посаді приват-доцента Санкт-Петербурзького університету, він з початком революційних подій 1905–1907 рр. брав у них активну участь. Наслідки не заборилися – П.І.Ляченко був звільнений з посади.

Разом з тим, цей період був плідним у науковій роботі. Молодий вчений друкує серію статей з аграрної економіки, а також перші монографічні дослідження, а саме: «Мобілізація землевладення в Росії и его статистика» (1905), «Очерки аграрной эволюции России. Том 1. Разложение натурального строя и условия образования сельскохозяйственного рынка»

(1908), у тому ж 1908 р. здобуває звання магістра політичної економії.

Як можна судити з архівних документів та фахових досліджень, присвячених життєвому шляху П.І.Лященка, він належав до меншовицького крила РСДРП, саме цей факт йому довелося ретельно приховувати. Йдеться про те, що в радянський час вчений небезпідставно остерігався звинувачень у прихильності до політичних сил, які в подальшому були офіційно визнані ворожими. «Неточність» дати народження мала заплутати слідчу систему і тим самим убезпечити П.І.Лященка від переслідування за політичні погляди.

Певний час він працював у Юр'ївському університеті (1910 р.), потім повернувся до Санкт-Петербургу і, зрештою, переїхав до Томська (1913 р.). У цей період вийшла монографія «Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России» (1912). У 1913–1917 рр. П.І.Лященко працює ординарним професором кафедри політичної економії і статистики та деканом економічного факультету Томського університету. Друкує продовження своєї фундаментальної праці «Очерки аграрной эволюции России. Т. 2. Крестьянский вопрос и пореформенная землеустроительная политика. Ч. 1. Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности» (1913). На т. зв. «томський період» життя і наукової творчості вченого приходиться завершення становлення П.І.Лященка як зрілого вченого з визначеним колом наукових інтересів і методів дослідження. Підсумком стає здобуття ступеня доктора політичної економії та статистики (1914) у Харківському університеті за роботу з історії аграрної еволюції. Вчений був нагороджений пам'ятною медаллю з нагоди 300-річчя царювання дому Романових та іншими нагородами, удостоєний чину статського радника [16, арк. 2, 7, 30]. Його праця «Очерки аграрной эволюции России. Крестьянский вопрос и пореформенная землеустроительная политика» у 1915 р. отримала відзнаку Російської академії наук [19, с.47]. Друга частина – «Регулирование крестьянского землевладения» – була опублікована у 1917 р.

Упродовж 1915–1917 рр. вчений значно розширив проблематику своїх досліджень – вийшла ціла низка його статей з питань господарського розвитку Сибіру, хлібної торгівлі, банківсь-

кої діяльності та кредитування промисловості, економічних передумов світової війни, перспектив розвитку приватної земельної власності та кооперації тощо. Наукову роботу П.І.Лященко поєднував з громадською діяльністю – він очолював Західно-сибірське наукове товариство сільського господарства, був головою Комітету сприяння сибірській кооперації. Після лютневої революції, у березні 1917 р. – обраний головою Губпродкомітету, який мав забезпечити організацію продзагонів для постачання продовольства на фронт [27, с.109]. Робота у продовольчому комітеті не лише забирала багато сил і енергії, відривала від наукової діяльності, не приносячи жодного задоволення, а ще й стала причиною загострення стосунків з колегами, конфлікту з частиною факультетської професури та, зрештою, прохання про звільнення від обов'язків декана [16, арк. 58].

Вже у травні 1917 р. Радою Варшавського університету, евакуйованого до Ростова-на-Дону, Петро Іванович обраний ординарним професором по кафедрі політичної економії та статистики, а після його реорганізації – професором Донського університету. Прикметно, що першу відкриту лекцію в цьому закладі «Мета і метод вивчення соціальної економії» вчений присвятив методологічним та практичним аспектам економічної науки, зробивши наголос на її соціальному змісті та спрямуванні. Свідченням популярності лекцій П.І.Лященка є той факт, що силами студентів було підготовлено на їх основі видання навчальних курсів «Лекции по политической экономии» (1918) та «История экономических учений» (1922) [31, с.365]. Курс лекцій з історії економічних вчень витримав шість перевидань, був перекладений японською мовою, отримав заслужене визнання за глибоке й системне представлення історичного процесу розвитку та зміни економічних ідей.

У роки життя в Томську П.І.Лященко редагував «Труды статистико-экономического отделения Юго-Восточного Союза союзных кредитных и ссудо-сберегательных товариществ», багато працював над збором та узагальненням історіографічного та фактичного матеріалу з історії господарства. Традиційно одним із центральних питань його наукової та практичної діяльності залишається економіка сільського господарства та земельні відносини. Як закономірний результат – у 1922 р. його запро-

шують до Москви для роботи науковим працівником Наркомзему.

Московський період життя вченого приніс нові можливості та нові випробування: П.І.Лященко викладав в Інституті червоної професури, працював на посаді старшого наукового співробітника в Комакадемії, читав лекції в Московському університеті та в інших вузах. Одночасно у 1927–1929 рр. він керував аграрною кафедрою Українського науково-дослідного інституту марксизму-ленінізму у Харкові. У 1935 р. президія Комакадемії присуджує йому ступінь доктора економічних наук без захисту дисертації. З того ж року він працює старшим науковим співробітником Інституту економіки АН СРСР, з 1942 – Інституту історії АН СРСР. У 1943 р. його обирають членом-кореспондентом АН СРСР.

У 1939 р. вийшло чергове, третє видання «Истории русского народного хозяйства» під назвою «История народного хозяйства СССР. Учебное пособие для экономических вузов». При цьому з багатьох питань погляди П.І.Лященка не збігались з прийнятими у радянській історіографії. У 1945 р. він став старшим науковим співробітником відділу історії народного господарства Інституту економіки АН УРСР (Київ). Того ж року П.І.Лященко було обрано академіком АН УРСР. У повоєнні роки вчений все більше зосереджується на питаннях історії господарського розвитку, готує до видання чергові випуски «Истории народного хозяйства СССР» (у 3 томах) – книги, яка принесла йому світове визнання.

У 1947 р. вийшов том I «Докапиталистические формации», а в 1948 – том 2 «Капитализм». У 1949 р. за роботу «История народного хозяйства СРСР» (перші два томи були видані як навчальний посібник для вищих навчальних закладів) автору присуджено Сталінську премію – найвищу відзнаку радянських учених. Том 3 «Социализм» вийшов друком у 1956 р., уже після смерті автора. Помер П.І.Лященко після тривалої важкої хвороби 24 липня 1955 р. у Москві.

Найбільшою заслугою та науковим досягненням П.І.Лященка стало перетворення історії народного господарства на важливу самостійну галузь економічної науки та обов'язкову дисципліну економічної освіти. Разом з тим, коло наукових інтересів П.І.Лященка досить широке. Він опублікував понад 150 нау-

кових праць, головним чином з аграрних питань та історії народного господарства, чисельні наукові статті (в тому числі в енциклопедіях), ґрунтовні рецензії на праці відомих економістів [18]. П.І.Лященко досліджував методологічні проблеми політичної економії та історії економічних вчень. Починаючи з 1920-х років у центрі його уваги – питання економічної історії Російської імперії (в тому числі – у національно-територіальному розрізі); історії та економіки окремих галузей промисловості, сільського господарства, торгівлі; проблеми фінансів, кредиту, податкової та тарифної політики; теорії та організації статистики, кон'юнктурних спостережень, страхування; економічного районування та розміщення продуктивних сил; розвитку і зміни форм організації ведення господарства; нових явищ у сфері банківництва та фінансового підприємництва; міжнародна торгівля та її вплив на господарський розвиток; напрями та заходи економічної політики держави, тощо. П.І.Лященко визнаний одним із засновників сільськогосподарської економії, а також вітчизняної економічної історії [17; 19; 21; 22; 24; 28–32]. На його книгах з історії народного господарства починаючи з другої половини ХХ ст. виховувалося кілька поколінь вітчизняних учених України та Росії. Вони й сьогодні зберігають актуальність і наукову цінність з огляду на широке представлення фактологічного матеріалу та глибину аргументації історико-економічних узагальнень.

Одним із ключових положень історико-економічної концепції П.І.Лященка є обґрунтування генетико-еволюційного підходу до вивчення господарства, що передбачає виявлення витоків і передумов формування його сучасних рис та економічної системи загалом у минулому, в попередній траєкторії розвитку економічних відносин, традицій, норм і т.д. [9, с.5–7]. Він розглядав історичний процес у діалектичній сув'язі господарських, соціальних, культурних, політичних змін, не обмежуючись ані формаційною періодизацією, ані класовим підходом до аналізу соціальних явищ. Варто зазначити, що критики закидали йому непослідовність, ідеалізм та буржуазний об'єктивізм як світоглядні вади і теоретичні помилки [20]. Проте творча індивідуальність вченого та наукова неупередженість його досліджень забезпечили високий рівень та непересічне значення робіт П.І.Лященка, що не може бути зведено до хронологічного опи-

су промислового перевороту та аграрних реформ чи апологетики історії т. зв. «соціалістичного будівництва».

Важливою заслугою вченого стало те, що незважаючи на домінуючі, на той час, догмати марксистсько-ленінського вчення про єдність історичної долі українського та російського народів, провідну роль російського пролетаріату у класовій боротьбі і т.п., П.І.Лященко послідовно проводив думку про національні відмінності історії господарського розвитку. Зокрема, це стосувалося еволюції міських та сільських промислів; зародження мануфактури; формування буржуазних відносин; характеру, географічних векторів та інтенсивності зовнішньоторговельних зв'язків; особливостей первісного нагромадження капіталу; темпів індустріалізації та динаміки ринкових перетворень, тощо.

Як вже зазначалось, особливу увагу П.І.Лященко приділяв аграрному сектору економіки – еволюції земельної власності та форм землекористування, сільськогосподарській кооперації, ролі кредиту для розвитку аграрних ринкових відносин, аграрній політиці держави та результатам селянської реформи, місцю та перспективам вітчизняного сільськогосподарського виробника на європейському та світовому аграрних ринках. Видається слушним та актуальним положення вченого про гальмівний характер впливу зростання експорту аграрно-сировинної продукції на розвиток економічних інститутів. У своїй фундаментальній праці «Історія народного господарства СРСР» він стверджує, що саме в тих регіонах Російської імперії, які виступали провідними постачальниками збіжжя на експорт (російські губернії чорноземної смуги та українські губернії), і до, і після скасування кріпацтва переважала фактично панщинна система господарювання, за якої селяни повинні були відробити на землі поміщика певну кількість робочого часу; в регіонах же, де виробництво хліба з огляду на природно-кліматичні умови не було високорентабельним (нечорноземні та північні губернії європейської частини Російської імперії), ще задовго до реформи 1861 р. утвердилася оброчна система, відповідно до якої селяни могли самі обирати напрям і вид господарської діяльності, сплачуючи поміщикам певні кошти – оброк. Це означає, що в регіонах, господарство яких брало активну участь у міжнародному обміні, існувала тенденція до збереження рутинних форм виробничих відносин (економічних інсти-

тутів). У той самий час, у регіонах, господарство яких не було орієнтоване на експорт, відбувалася прискорена інституціоналізація прогресивних економічних відносин ринкового типу (див. [5, с.60–94]).

Важливі положення та узагальнення П.І.Лященко стосуються перспектив розвитку господарського середовища за умов зміцнення тенденції урядового протекціонізму та заступництва щодо великої промисловості та іноземних капіталів. Зберігають актуальність висновки вченого про загрози, які несе господарству та фінансовій системі війна. Так, у 1915 р. П.І.Лященко застерігав, що випуски паперових грошей як джерело фінансування війни хоча й неминучі, проте є досить небезпечними, оскільки вони призводять до розладу всю систему грошового обігу, а слідом – механізми господарської взаємодії у масштабах усієї економіки: «Надмірне натягування фінансових ниток кредиту, позик, грошового обігу може розірвати всю систему і призвести до краху економічної сили війни» [3, с.20]. Тривале загальне підвищення цін, зниження доходів, нестійкість підприємницького середовища, порушення контрактів, зниження довіри і розлад ділових партнерських стосунків також слугуватимуть неминучими наслідками зростання військових витрат. Таким чином, як засвідчує наукова спадщина П.І.Лященко, дослідження історії господарського розвитку безпосередньо пов'язане з сучасністю та прогнозуванням майбутнього.

Наукова, викладацька та громадська діяльність П.І.Лященка охопила переломні моменти в історії країни та розвитку економіки. Він пройшов довгий і тернистий шлях від «буржуазного вченого» до провідного радянського історика народного господарства, представника марксистського напрямку в радянській історико-економічній науці. Розпочавши наукову роботу в добу ринкових перетворень господарства, П.І.Лященко заклав основи системного дослідження ґенези промислового підприємництва, реформування сільського господарства та земельних відносин, перетворень у соціальній сфері, розбудови кредитно-фінансової та транспортної інфраструктури економіки.

Продовжуючи дослідницьку діяльність у радянський період, вчений на основі конкретно-історичного підходу до дослідження суспільних явищ зробив вагомий внесок у перетворення історії народного господарства на важливу самостійну галузь економі-

чної науки та обов'язкову дисципліну економічної освіти. П.І.Лященко – фундатор нового наукового напрямку на межі економічної та історичної науки – історії народного господарства.

Основні праці з наукового доробку П.І. Лященка

1. Лященко П.И. Очерки аграрной эволюции России. – Том 1 : Разложение натурального строя и условия образования сельскохозяйственного рынка / Лященко П.И. – С.-Петербург, 1908. – 446 с.
2. Лященко П.И. Очерки аграрной эволюции в России. – Том 2. Крестьянское дело и пореформенная землеустроительная политика. – Ч.1: Первоначальное наделение и осуществление крестьянской собственности. – С.-Петербург, 1913. – 724 с. ; – Ч.2: Регулирование крестьянского землевладения / Лященко П.И. – Томск, 1917. – 146 с.
3. Лященко П.И. Экономические причины и условия современной войны. Публичные лекции, прочитанные 16-го ноября 1914 г. в пользу Томского отдела Сибирского общества помощи раненым воинам / П.И. Лященко. – Томск, 1915. – 21 с.
4. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР. – Том 1: Докapиталистические формации / Лященко П.И. – М. : Госполитиздат, 1947. – 664 с.
5. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР. – Том 2: Капитализм / Лященко П.И. – М. : Госполитиздат, 1948. – 739 с.
6. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР. – Том 3: Социализм / Лященко П.И. – М. : Госполитиздат, 1956. – 644 с.
7. Лященко П.И. Последний секретный комитет по крестьянскому делу. 3 января 1857 – 16 февраля 1858 г. (По материалам Архива Государственного Совета) / П.И. Лященко. – С.-Петербург, 1911. – 56 с.
8. Лященко П.И. История русского народного хозяйства / П.И. Лященко. – М.-Л. : Госиздат, 1927. – 520 с.
9. Лященко П.И. История народного хозяйства СРСР: в 2 т. / П.И. Лященко. – Т.2 : Капіталізм. – К. : Держполітвидав УРСР, 1952. – 690 с.
10. Лященко П.И. Мобилизация землевладения в России и его статистика / Лященко П.И. – М., 1905. – 48 с.
11. Лященко П.И. Хлебная торговля на внутренних рынках Европейской России: Описательно-статистическое исследование / Лященко П.И. – С.-Петербург, 1912. – 656 с.

12. Лященко П.И. Зерновое хозяйство и хлеботорговые отношения России и Германии в связи с таможенным обложением / Лященко П.И. – Петроград, 1915. – 293 с.
13. Лященко П.И. Русское зерновое хозяйство в системе мирового хозяйства. К изучению основных тенденций мирового рынка / Лященко П.И. – Москва, 1927. – 376 с.
14. Лященко П.И. История экономических учений / Лященко П.И. – 2-е изд. – Ленинград: Прибой, 1924. – 270 с.

Архівні джерела

15. Центральний державний історичний архів Російської федерації в Санкт-Петербурзі (ЦДІА РФ в СПб), ф. 14, оп. 3, спр. 30547.
16. Державний архів Томської області (ДАТО), ф.102, оп. 9, спр. 322.

Публікації, присвячені життєвому шляху та науковій діяльності П.І. Лященка

17. Лященко П.И. / Большая Советская энциклопедия: в 30 т. – 3-е изд. – М., 1969–1978. – Т. 15. – С. 135.
18. Киктенко Т.П., Скокан Е.И. Петр Иванович Лященко (1976–1955): Библ. указатель / Составители: Т.П. Киктенко, Е.И. Скокан; авт. вступ. ст. Д.Ф. Вирный. – К. : Изд-во АН УССР, 1961. – 62 с.
19. Вирный Д., Чунтулов В. Видный советский историк народного хозяйства (К 100-летию со дня рождения П. И. Лященко) / Вирный Д., Чунтулов В. // Экон науки. – 1976. – №10. – С. 46–54.
20. Вирный Д.Ф. О научном наследстве П.И. Лященко / Д.Ф. Вирный // Петр Иванович Лященко (1976–1955): Библ. указатель / Составители: Т.П. Киктенко, Е.И. Скокан. – К. : Изд-во АН УССР, 1961. – С. 3–34.
21. Рознер І.Г. До 100-річчя: дня народження П.І. Лященка / Рознер І.Г. // УІЖ. – 1976. – №10. – С. 136–136.
22. Лященко Петро Іванович // Українська Радянська Енциклопедія [у 12 т.]. – Том 6. Вид. 2-е / Голов. редколегія: М.П. Бажан (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1981. – С. 265.
23. Лященко Петро Іванович // Історія Академії наук УРСР / Редколегія: Б.Є. Патон (голов. ред.) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 698.
24. Вирник Д.Ф. Життя і наукова діяльність академіка АН УРСР П.І. Лященка / Вирник Д.Ф. // Вісник Акад. наук УРСР. – 1957. – № 1. – С. 58–66.

25. Синкевич Е.Г. П.И. Лященко – историк народного хозяйства СССР : автореферат дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.02, 07.00.09 / Е.Г. Синкевич; Харьковский гос. ун-т. – Харьков, 1990. – 17 с.
26. Сінкевич Є.Г. Петро Іванович Лященко – дослідник історії народного господарства / Є.Г. Сінкевич. – Херсон : Айлант, 2002. – 123 с.
27. Сінкевич Є.Г. Петро Іванович Лященко: таємниці біографії вченого / Є.Г.Сінкевич // Чорноморський літопис. – Херсон, 2009. – Випуск 1. – С. 107–112.
28. Горкіна Л.П., Дерев'янкін Т.І. Видатний економіст-аграрник та історик економіки / Горкіна Л.П., Дерев'янкін Т.І. // Економіка України. – 2006. – №12. – С. 81–83.
29. Горкіна Л.П. Лященко Петро Іванович / Л.П. Горкіна // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2009. – Т.6 : Ла–Мі. – С. 408.
30. Ведмідь Л.А. Лященко Петро Іванович / Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба [та ін.] ; Національна академія наук України, Наукове товариство імені Шевченка, Координаційне бюро енциклопедії сучасної України НАН України / Ведмідь Л.А. – К., 2003–2014.
31. Горкіна Л.П., Дерев'янкін Т.І. Пам'яті Петра Івановича Лященка (1876–1955) / Л.П. Горкіна, Т.І. Дерев'янкін // Історія народного господарства та економічної думки України. – 2007. – Вип. 39–40. – С. 364–368.
32. Горкіна Л. Выдающийся экономист и историк экономики: к 130-летию со дня рождения П.И. Лященко / Горкіна Л. // Экономика Украины: Полит.-эконом. журн. М-ва финансов Украины и Нац. акад. наук Украины. – 2006. – № 12. – С. 81–83.

Транслітерований список джерел

1. Lyashchenko P.I. Ocherki agrarnoi evolyutsii Rossii. – Tom 1 : Razlozhenie natural'nogo stroya i usloviya obrazovaniya sel'skokhozyaistvennogo rynka / Lyashchenko P.I. – S.-Peterburg, 1908. – 446 s. [in Russian]
2. Lyashchenko P.I. Ocherki agrarnoi evolyutsii v Rossii. – Tom 2. Krest'yanskoe delo i poreformennaya zemleustroitel'naya politika. – Ch.1: Pervonachal'noe nadelenie i osushchestvlenie krest'yanskoi sobstvennosti. – S.-Peterburg, 1913. – 724 s. ; – Ch.2: Regulirovanie

- krest'yanskogo zemlevladieniya / Lyashchenko P.I. – Tomsk, 1917. – 146 s. [in Russian]
3. Lyashchenko P.I. Ekonomicheskie prichiny i usloviya sovremennoi voyny. Publichnye lektsii, pročitannye 16-go noyabrya 1914 g. v pol'zu Tomskogo otdela Sibirskogo obshchestva pomoshchi ranennym voynam / P.I. Lyashchenko. – Tomsk, 1915. – 21 s. [in Russian]
4. Lyashchenko P.I. Istoriya narodnogo khozyaistva SSSR. – Tom 1: Dokapitalisticheskie formatsii / Lyashchenko P.I. – M. : Gospolitizdat, 1947. – 664 s. [in Russian]
5. Lyashchenko P.I. Istoriya narodnogo khozyaistva SSSR. – Tom 2: Kapitalizm / Lyashchenko P.I. – M. : Gospolitizdat, 1948. – 739 s. [in Russian]
6. Lyashchenko P.I. Istoriya narodnogo khozyaistva SSSR. – Tom 3: Sotsializm / Lyashchenko P.I. – M. : Gospolitizdat, 1956. – 644 s. [in Russian]
7. Lyashchenko P.I. Poslednii sekretnyi komitet po krest'yanskomu delu. 3 yanvarya 1857 – 16 fevralya 1858 g. (Po materialam Arkhiva Gosudarstvennogo Soveta) / P.I. Lyashchenko. – S.-Peterburg, 1911. – 56 s. [in Russian]
8. Lyashchenko P.I. Istoriya russkogo narodnogo khozyaistva / P.I. Lyashchenko. – M.-L. : Gosizdat, 1927. – 520 s. [in Russian]
9. Ljashhenko P.I. Istoriya narodnogo gospodarstva SRSR: v 2 t. / P.I. Ljashhenko. – T.2 : Kapitalizm. – K. : Derzhpolitvydav URSR, 1952. – 690 s. [in Ukrainian]
10. Ljashhenko P.I. Mobilizacija zemlevladieniya v Rossii i ego statistika / Ljashhenko P.I. – M., 1905. – 48 s. [in Russian]
11. Ljashhenko P.I. Hlebnaja trgovlja na vnutrennih rynkah Evropejskoj Rossii: Opisatel'no-statisticheskoe issledovanie / Ljashhenko P.I. – S.-Peterburg, 1912. – 656 s. [in Russian]
12. Ljashhenko P.I. Zernovoe hozjajstvo i hlebotorgovye otnoshenija Rossii i Germanii v svjazi s tamozhennym oblozheniem / Ljashhenko P.I. – Petrograd, 1915. – 293 s. [in Russian]
13. Ljashhenko P.I. Russkoe zernovoe hozjajstvo v sisteme mirovogo hozjajstva. K izuch. osn. tendencij mirovogo rynka / Ljashhenko P.I. – Moskva, 1927. – 376 s. [in Russian]
14. Ljashhenko P.I. Istoriya jekonomicheskijh uchenij / Ljashhenko P.I. – 2-e izd. – Leningrad: Priboj, 1924. – 270 s. [in Russian]
15. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Rosijs'koi' federacii' v Sankt-Peterburzi (CDIA RF v SPb), f. 14, op. 3, spr. 30547. [in Ukrainian]
16. Derzhavnyj arhiv Toms'koi' oblasti (DATO), f.102, op. 9, spr. 322. [in Ukrainian]

17. Ljashhenko P.I. / Bol'shaja Sovetskaja jenciklopedija: v 30 t. – 3-e izd. – M., 1969–1978. – T. 15. – S. 135. [in Russian]
18. Kiktenko T.P., Skokan E.I. Petr Ivanovich Ljashhenko (1976–1955): Bibl. ukazatel' / Sostaviteli: T.P. Kiktenko, E.I. Skokan; avt. vstup. st. D.F. Virnyk. – K. : Izd-vo AN USSR, 1961. – 62 s. [in Russian]
19. Virnyk D., Chuntulov V. Vidnyj sovetskij istorik narodnogo hozjajstva (K 100-letiju so dnja rozhdenija P. I. Ljashhenko) / Virnyk D., Chuntulov V. // Jekon nauki. – 1976. – №10. – S. 46–54. [in Russian]
20. Virnyk D.F. O nauchnom nasledstve P.I. Ljashhenko / D.F. Virnyk // Petr Ivanovich Ljashhenko (1976–1955): Bibl. ukazatel' / Sostaviteli: T.P. Kiktenko, E.I. Skokan. – K. : Izd-vo AN USSR, 1961. – S. 3–34. [in Russian]
21. Rozner I.G. Do 100-richchja: dnja narodzhennja P.I. Ljashhenka / Rozner I.G. // UIZh. – 1976. – №10. – S. 136–136. [in Ukrainian]
22. Ljashhenko Petro Ivanovych // Ukrai'ns'ka Radjans'ka Encyklopedija [u 12 t.]. – Tom 6. Vyd. 2-e / Golov. redkolegija: M.P. Bazhan (golov. red.) [ta in.]. – K. : Golov. red. URE, 1981. – S. 265. [in Ukrainian]
23. Ljashhenko Petro Ivanovych // Istorija Akademii' nauk URSS / Redkolegija: B.Je. Paton (golov. red.) [ta in.]. – K. : Nauk. dumka, 1982. – S. 698. [in Ukrainian]
24. Virnyk D.F. Zhyttja i naukova dijal'nist' akademika AN URSS P.I. Ljashhenka / Virnyk D.F. // Visnyk Akad. nauk URSS. – 1957. – № 1. – S. 58–66. [in Ukrainian]
25. Sinkevich E. G. P.I. Ljashhenko – istorik narodnogo hozjajstva SSSR : avtoreferat dis. ... kandidata istoricheskikh nauk : 07.00.02, 07.00.09 / Har'kovskij gos. un-t. – Har'kov, 1990. – 17 s. [in Russian]
26. Sinkevych Je.G. Petro Ivanovych Ljashhenko – doslidnyk istorii' narodnogo gospodarstva / Je.G. Sinkevych. – Herson : Ajlant, 2002. – 123 s. [in Ukrainian]
27. Sinkevych Je.G. Petro Ivanovych Ljashhenko: tajemnyci biografii' vchenogo / Je.G. Sinkevych // Chornomors'kyj litopys. – Herson, 2009. – Vypusk 1. – S. 107–112. [in Ukrainian]
28. Gorkina L.P., Derevjankin T.I. Vydatnyj ekonomist-agrarnyk ta istoryk ekonomiky / Gorkina L.P., Derevjankin T.I. // Ekonomika Ukrai'ny. – 2006. – №12. – S. 81–83. [in Ukrainian]
29. Gorkina L.P. Ljashhenko Petro Ivanovych / L.P. Gorkina // Encyklopedija istorii' Ukrai'ny : u 10 t. / redkol.: V.A. Smolij (golova) ta in. ; Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny. – K. : Nauk. dumka, 2009. – T.6 : La–Mi. – S. 408. [in Ukrainian]
30. Vedmid' L.A. Ljashhenko Petro Ivanovych / Encyklopedija suchasnoi' Ukrai'ny : u 30 t. / red. kol. I.M. Dzjuba [ta in.]; Nacional'na akademija nauk Ukrai'ny, Naukove tovarystvo imeni Shevchenka, Koordynacijne

- bjuro encyklopedii' suchasnoi' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny / Vedmid' L.A. – K., 2003–2014. [in Ukrainian]
31. Gorkina L.P., Derevjankin T.I. Pam'jati Petra Ivanovycha Ljashhenka (1876–1955) / L.P. Gorkina, T.I. Derevjankin // Istorija narodnogo gospodarstva ta ekonomichnoi' dumky Ukrai'ny. – 2007. – Vyp. 39–40. – S. 364–368. [in Ukrainian]
  32. Gorkina L. Vydajushhijstva jekonomist i istorik jekonomiki: k 130-letiju so dnja rozhdenija P.I. Ljashhenka / Gorkina L. // Jekonomika Ukrainy: Polit.-jekonom. zhurn. M-va finansov Ukrainy i Nac. akad. nauk Ukrainy. – 2006. – № 12. – C. 81–83. [in Russian]

Одержано 25.10.2016 р.